

Měření přemostujícího sociálního kapitálu: Baterie PSK zjišťující odlišnosti v okruhu přátel*

Jiří Šafr**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Fakulta sociálních věd UK

Julia Häuberer**

Fakulta sociálních věd UK

Abstrakt: *Stat' představuje jednoduchý nástroj měření konceptu tzv. přemostujícího sociálního kapitálu (PSK) pomocí baterie otázek dotazujících odlišnosti v okruhu přátel adaptovanou pro podmínky dospělé populace v ČR. Tato baterie byla použita ve výzkumu veřejného mínění Naše společnost 2007-04 (CVVM). Nejprve ověřujeme konvergentní a diskriminační validitu nástroje pomocí explorační a konfirmační faktorové analýzy, ve které sledujeme, zda je koncept vícedimenzionální. Výsledky ukazují, že o přemostujícím sociálním kapitálu je třeba uvažovat ve třech různých dimenzích: odlišný životní způsob, okrajové skupiny a odlišné zájmy. Dále ověřujeme pomocí strukturního modelu konstruktovou validitu. Vycházíme z teoretického modelu pozitivních efektů strukturní dimenze sociálního kapitálu (diverzita v přátelských vazbách) na jeho kulturní dimenzi (tolerance, důvěra). Pozornost věnujeme také položkově reliabilitě škál PSK. Závěrem navrhuje doporučení pro využití baterie PSK v dalších výzkumech.*

Data a výzkum - SDA Info 2007, Vol. 1, No. 2: 85-108.

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

---

* Článek vznikl v rámci projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ (reg. č. 1J028/04–DP2) podpořeného Národním programem výzkumu MPSV ČR a za podpory projektu MŠMT „Sdílené hodnoty a normy chování jako překonávání negativních dopadů sociální diferenciace v ČR“ (e.č. 2D06014). Chtěli bychom poděkovat oběma recenzentům a kolegovi Ivo Bayerovi za připomínky i spolupráci na přípravě sekce věnované problematice koheze a sociálním sítím ve výzkumu Naše společnost CVVM 2007-04, z něhož pochází data analyzovaná v této stati.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Jiří Šafr, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: jiri.safr@soc.cas.cz nebo Julia Häuberer, Fakulta sociálních věd UK, e-mail: hauberer@fsv.cuni.cz.

Cílem této stati je představit jednoduchý nástroj využitelný ve standardizovaném dotazníkovém šetření k měření konceptu tzv. přemosťujícího sociálního kapitálu. Ověřujeme validitu baterie otázek dotazujících odlišnosti v okruhu přátel, kterou původně navrhla K. Pajak [2006] a nyní byla adaptována pro české podmínky dospělé populace. Tato baterie byla použita ve výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR (CVVM) v rámci kontinuálního šetření Naše společnost 2007-04.

O tom, co to je sociální kapitál, i o jeho různých pozitivních vlivech pro společnost se vedou nekonečné diskuse.¹ Podívejme se nyní na to, jak lze podrobněji rozlišit dvě základní formy kolektivního sociálního kapitálu, který obecně můžeme chápat jako sociální kontakty a vazby (strukturní dimenze) a normy reciprocity a důvěry (kulturní dimenze) [podrobněji viz Sedláčková, Šafr 2005; Šafr, Sedláčková 2006].

Sociální kapitál svazující a přemosťující: teoretická východiska

Odlišné fungování sociálních vztahů a identit i jejich důsledky pro společnost rozlišil Robert Putnam [2000] pomocí dvou typů sociálního kapitálu. Svazující (*bonding*) typ vzniká v úzkých kontaktech mezi lidmi, jde tedy o silná pouta, např. mezi rodinnými přáteli nebo mezi členy stejné etnické skupiny. Představuje jakési sociální „superlepídlo“, které udržuje homogenitu, upevňuje identitu, vytváří reciprocity, vnitřní skupinovou loajalitu a mobilizuje vzájemnou solidaritu. Přemosťující (*bridging*) sociální kapitál naproti tomu zahrnuje vzdálenější kontakty charakteristické slabými vazbami, které mají schopnost překračovat hranice společenských skupin. Jedná se kupříkladu o vztahy se známými a přáteli našich přátel, mezi obchodními partnery, nebo přáteli pocházejícími zejména z odlišných etnických skupin. Tato forma vazeb spojuje lidi napříč odlišnými sociálními skupinami a vrstvami, napomáhá šíření informací a vytváří lidskou vzájemnost i širší identity. V literatuře je též zmiňován třetí typ, tzv. spojující (*linking*) sociální kapitál, který napomáhá dostupnosti služeb formálních institucí, např. vztahy mezi klienty a pracovníky organizace poskytující sociální služby (podrobněji k typologii sociálního kapitálu viz Šafr, Sedláčková [2006: 25-28]).

Putnamova typologie sociálního kapitálu naznačuje v teoretické perspektivě, jak sociální kapitál vzniká a jak funguje v různém prostředí. Buď napomáhá celospolečenské soudržnosti (přemosťující), anebo naopak zvyšuje inkluzi/exkluzi statusově nerovných skupin (svazující). David Halpern [2005: 21] uvádí vzájemné vztahy přemosťujícího a spojujícího sociálního kapitálu s kvalitou života a uspořádáním vztahů ve společnosti. Obě formy jsou na nízké úrovni tam, kde izolování jedinci sledují pouze svůj zájem, např. kmeny v Ugandě (nemorální individualismus). Vysoký přemosťující, ale zároveň i nízký svazující sociální kapitál se typicky vyskytuje v oblastech s probíhající modernizací a urbanizací, např. ve střední Evropě (anomie). S vysokým svazujícím, ale nízkým přemosťujícím kapitálem se lze setkat v uzavřených komunitách, např. jižní Itálie, městská ghetta (nemorální familiarismus). Naproti tomu tam, kde jsou obě formy sociálního kapitálu rozvinuté, zejména ve vyspělých industrializovaných zemích, jako je Švédsko či USA, tam dosahují i životní šance lidí velmi vysoké úrovně.

Uvedená typologie sociálního kapitálu připomíná původní rozlišení slabých (známí) a silných vazeb (rodina, blízcí přátelé) [Granovetter 1973]. Sociální kontakty v podobě slabých vazeb, rozuměj „přátelé přátel“, pomáhají člověku získávat informace a dosahovat úspěchu v životě, nejčastěji při hledání práce. Mark Granovetter poukázal rovněž na jejich význam pro soudržnost sousedské komunity a schopnost společného jednání místních obyvatel. Má-li tomu tak být, pak takové slabé vazby musí fungovat jako jakési propojující „mosty“. Proto je důležité, aby v daném společenství existoval bohatý společensky organizovaný život, kluby a zájmové spolky, ale i neformální aktivity jako petiční protesty, anebo aby většina obyvatel pracovala přímo v místě bydliště.

Pokud zvažujeme individuální prospěch z diverzity v sociální síti, pak je koncept přemostujícího sociálního kapitálu blízký teorii strukturálních mezer (structural holes) Ronalda Burta [Burt 1992]. Ta zjednodušeně řečeno tvrdí, že optimální postavení jedince v sociální síti je mezi několika různými skupinami, kdy jeho kontakty jsou neredundantní – nevedou k podobným lidem a tedy ke stejným informacím či zdrojům.

Rozlišení dvou forem sociálního kapitálu poukazuje na jejich odlišné efekty pro společnost. Přemostující sociální kapitál vzniká ve zkušenostech s cizím, v opakovaných interakcích rozdílných, sociálně vzdálených lidí. Kontakty s cizími kulturami zvyšují toleranci k odlišnostem a vzájemné pochopení, omezují předsudky a stereotypy, ve svém důsledku tak podporují celospolečenskou soudržnost v moderní multikulturní společnosti, kdy jsou tradiční zdroje koheze jako kolektivní (národní) identita do značné míry vyčerpané. Klíčový prvek sociálního kapitálu představuje mezi-rasová/etnická důvěra, která je důležitou formou „přemostování“ v etnicky smíšených společnostech, jako jsou USA [Hudson, Chapman 2002]. Svazující forma naopak často zvyšuje inkluzi (a tím i exkluzi) uvnitř statusově či etnicky nerovných skupin. Problémem ovšem je, jak poukazují Putnamovi kritici, že i přemostující sociální kapitál může, ale také nemusí spojovat lidi z různých sociálních vrstev, poněvadž ty nemají k dispozici jeho stejný objem.

Přístupy k měření přemostujícího sociálního kapitálu

I přes značný důraz kladený na přemostující sociální kapitál v teorii [Putnam 2000] jsou přístupy k jeho měření spíše ojedinělé. Nejjednodušeji ho lze konceptualizovat jako rozsah, do jaké míry jsou jedinci napojeni na druhé s odlišnými vlastnostmi. Konkrétní operacionalizace konceptu přemostujícího sociálního kapitálu vyžaduje pozornost s ohledem na daná specifika komunity či společnosti, kterou studujeme [Hudson, Chapman 2002].

Za jeden ze základních a zároveň nejsložitější přístup k operacionalizaci přemostujícího sociálního kapitálu (dále PSK) lze považovat měření velikosti a heterogenity sociální sítě jedince (egocentric network). Tento přístup využívá nejčastěji složité generátory jmen či pozic [viz Šafr, Sedláčková 2006: 44-46], pomocí nichž zjišťujeme sociální postavení přátel respondenta nejčastěji z hlediska vzdělání, sociálního statusu, pohlaví a intenzity vztahu [např. Warde et al. 2005]. Z těchto údajů spočteme sociální distance v přátelských vazbách dotázaného, tedy do jaké míry je postavení jeho přátel homogenní, resp. heterogenní. Určíme tak individuální mobilizační kapitál buď jako rozsah „přemostění“ (šíře dosahu ve společnosti nahore

i dole), a nebo respondentův nejvyšší „statusový dosah“ (nejprestížnější postavení kontaktu). Čím vzdálenější je tzv. dosažitelný status od statusu respondenta, tím větší je objem přemostujícího sociálního kapitálu jedince. Určitou nevýhodou tohoto přístupu, který není předmětem této stati, je, že upřednostňuje především silné vazby (nejbližší přátele).

Jeden z možných způsobů operacionalizace přemostujícího sociálního kapitálu uplatnitelný v sekundární analýze nabízí členství v určitém typu dobrovolných organizací [Beugelsdijk, Smulders 2003]. Na datech z EVS autoři agregují údaje pro evropské regiony o členství v asociacích či organizacích církevních a náboženských; vzdělávacích, uměleckých, hudebních, kulturních; mládežnických (skaut apod.); sportovních a rekreačních; ženských. Výběr těchto sdružení podle autorů odpovídá přemostující funkci sociálního kapitálu, protože nejsou narozdíl od politických stran a profesních organizací zaměřeny na vyhledávání renty (rent seeking behaviour). Svazující sociální kapitál naproti tomu operacionalizují jako přátelské a rodinné vazby. Tuto metodu však nepovažujeme za nejvhodnější, neboť členství ve volnočasových organizacích a spolcích může vést k inkluzi pouze sociálně blízkých (a tím i exkluzi jiných skupin) prostřednictvím tzv. klubového efektu [viz Šafir, Sedláčková 2006: 16], což je v rozporu s teoretickou perspektivou přemostujícího sociálního kapitálu. Navíc tento přístup se zaměřuje jen na stránku formálního členství a opomíjí sociální diference v přátelských sítích.

Jednoduchý způsob využívá Social Capital Community Benchmark Survey (SCCBS),² projekt spojený s Robertem Putnamem. V rámci dotazníku měřícího sociální kapitál v určité lokalitě zjišťuje diverzitu přátelských vazeb otázkou – „máte mezi svými širšími přáteli někoho, kdo je/...“: manuální dělník, pobírá sociální dávky, vlastní letní sídlo, vyznává jinou náboženskou víru, běloch, latinskoamerického původu, asijského původu, afroamerického původu, odlišné sexuální orientace, představitel obce [SCCBS short form 2002]. Čím více takových přátel respondent uvede, tím vyšší je hodnota jeho přemostujícího sociálního kapitálu, kterou lze rovněž pro účely srovnání míry sociálního kapitálu mezi rozdílnými komunitami agregovat na úroveň obce. Krom toho výzkum sleduje jako formu přemostujícího sociálního kapitálu meziskupinovou důvěru k etnicky odlišným skupinám lidí (běloši, afroameričané, hispanci).

S podobně inovativním přístupem k měření přemostujícího sociálního kapitálu blízkým k uvedenému dotazování SCCBS přišla polská socioložka Katarzyna Pajak [2006]. V principu její metoda měří počet heterogenních sociálních vazeb mezi přáteli. Respondenti ve standardním dotazníkovém šetření uvádí četnost výskytu sociálně vzdálených lidí ve svém okolí v různých dimenzích jako socioekonomické charakteristiky, zájmy a životní způsob. Autorka sestavila baterii s dvanácti položkami odpovědí na otázku „V kruhu mých blízkých známých jsou lidé“: a) mnohem starší než já, b) s odlišným životním stylem, než je můj, c) rozdílné národnosti, než je moje, d) s odlišnou sexuální orientací, než je moje, e) kteří sledují zcela odlišné TV programy než já, f) z jiného okruhu, než byli spolužáci na střední škole, g) druhého pohlaví, h) kteří poslouchají zcela odlišnou hudbu než já, i) kteří čtou knihy jiných autorů než já, j) kdo čtou jiné novinové tituly a časopisy, k) jiné rasy, l) mnohem chudší než já. Odpovědi, ze kterých respondenti vybírali, byly: 1. velmi zřídka nebo nikdy, 2. zřídka, málokdy, 3. občas, 4. často, 5. velmi často. Je třeba si uvědomit, že

tato baterie otázek byla testována na vzorku z populace vysokoškolských studentů ve Varšavě, proto položky a) a f) není možné v uvedené podobě použít pro běžnou dospělou populaci.

Faktorová analýza ukázala, že takto měřený přemosťující sociální kapitál v sobě obsahuje tři dimenze: vzdálené skupiny (outgroups), odlišné zájmy (different interests) a odlišný životní styl (different lifestyle). Autorka dále ověřovala validitu použité baterie pomocí souvislosti s postoji k cizincům: partikulární důvěra a sympatie k cizím národnostem (Češi, Židé, Ukrajinci, Němci, Rusové) i vnímaná podobnost Poláků s těmito národnostmi. K ověření prediktivní validity PSK byl do dotazování zařazen také experiment měřící připisování viny. Respondenti měli ohodnotit vinu v hypotetickém případě lékaře, který způsobil smrt pacientky. První polovina měla v dotazníku uvedeno, že se jedná o lékaře polské národnosti (člen vlastní skupiny), druhá pak ruské národnosti (člen cizí skupiny). Výsledky ukázaly, byť ne příliš přesvědčivě, že vyšší míra PSK snižuje vnitro-skupinovou podjatost, tj. zvýhodňování členů vlastní skupiny.

Baterie otázek PSK měřící odlišnosti v okruhu přátel

Uvedenou metodou K. Pajak se inspiroval náš tým projektu Sociální a kulturní soudržnost, který v rámci kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM Naše společnost 2007-04 v části věnované kohezi a sociálním sítím připravil pro české podmínky dospělé populace modifikovanou baterii PSK. Položka f) „ne-spolužáci“ ze střední školy byla vyřazena a body h) poslech odlišné hudby a i) čtení knih odlišných autorů byly nahrazeny obecnějšími formulacemi odlišné trávení volného času a jiný kulturní vkus. Po diskusích v týmu jsme baterii doplnili o rozpory vnímané v ČR: odlišnost politického názoru a rozpor mezi venkovem a městem. Nově jsme vedle roviny bohatství/chudoby zařadili v rámci stratifikačního aspektu sociálních sítí ještě odlišné povolání, než má respondent či než je běžné v jeho rodině. Do baterie jsme také vložili otázku na výskyt přátel, kteří jsou věřící, pokud je respondent nevěřící a vice versa.

Koncept přemosťujícího sociálního kapitálu odkazuje ke slabým vazbám, tedy spíše známým či širšímu okruhu přátel. Abychom se vyhnuli nadhodnocení odpovědí, formulovali jsme otázku relativně jednoduše pouze dotazem na „přátele“. Podstatné je, že baterii PSK bezprostředně předcházely otázky na počet kontaktů s přáteli, kteří byli jednoznačně specifikováni jako lidé z pracoviště, ze sousedství a jiného prostředí. Lze se tak domnívat, že v případě odpovědí na baterii PSK respondenti nevyhovovali pouze o svých bezprostředně nejbližších přátelích, jako tomu bylo v polském výzkumu, což by v důsledku odkazovalo spíše ke svazujícímu typu sociálního kapitálu.

Baterie otázek PSK se ptá na počet přátel s rozdílnými charakteristikami či z odlišného prostředí. Otázka zněla „Do okruhu Vašich přátel patří lidé:...“. Respondenti se vyjadřovali k různým skupinám a vlastnostem, při tom odpovídali na škále „vůbec žádní“ až „skoro všichni“ (přesnou podobu baterie viz přílohu 1).³

Výsledky výzkumu uvádí četnosti odpovědí v tabulce 1.⁴ Obecně se dá říci, že naši přátelé jsou nám spíše podobní, tedy že se příliš neodlišují od našeho životního stylu. Nejvíce přátel s rozdílnými vlastnostmi mají Češi mezi lidmi, kteří odlišně

Tabulka 1. Odpovědi na otázku „Do okruhu Vašich přátel patří lidé...“. V procentech

	1. vůbec žádní	2. ojedinele	3. málo	4. mnoho	5. skoro všichni	Neví
a) z jiné generace	18,1	32,1	35,6	12,4	1,3	,4
b) jiné národnosti	65,6	21,8	9,9	1,6	,3	,8
c) jiného etnika	80,1	13,2	5,0	,7	,1	1,0
d) jiné sexuální orientace	80,6	7,9	5,3	,7	,1	5,4
e) jiného povolání	15,3	19,3	25,4	31,2	6,0	2,7
f) sledující jiné TV pořady	10,0	16,5	26,3	28,4	1,5	17,2
g) chudší lidé	20,8	26,3	30,2	9,1	,5	13,1
h) bohatší lidé	15,3	25,3	32,3	14,1	2,0	11,1
i) s odlišným trávením volného času	9,7	24,6	35,3	21,9	3,1	5,5
j) jiným kulturním vkusem	13,3	23,3	38,6	14,5	1,4	8,9
k) čtoucí jiné noviny	9,2	17,7	28,6	20,5	2,0	22,0
l) s odlišným polit. názorem	11,0	24,0	34,5	16,9	1,5	12,0
m) z venkova / města	19,7	24,9	33,5	16,2	3,2	2,5
n) věřící / nevěřící	23,1	26,2	26,5	9,8	1,5	13,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+; N = 911.

tráví volný čas, mají jiné kulturní aktivity a preference (sledování jiných TV pořadů, čtení jiných novin). Mezi našimi přáteli jsou také často lidé se zcela odlišným povoláním, politickými názory, z venkova či naopak z města a lidé bohatší.

Dodejme, že v případě televizních pořadů, novin, politického názoru a náboženské víry, tedy těch vlastností, které nemusí být na první pohled „viditelné“, dotázaní často nevědí, zda se jejich přátelé liší od jejich vlastních preferencí. Chybějící hodnoty nejsou vychýleny z hlediska pohlaví a vzdělání. Pouze u odlišného povolání a kulturního vkusu neznají odpověď častěji lidé se základním vzděláním. V případě věku pak nepřekvapuje zvýšený podíl odpovědí nevím ve věkové kategorii 21-29 let u politického názoru a náboženské víry, ani to, že u respondentů ve věku nad šedesát let se objevuje častěji neznalost charakteristik přátel z hlediska jiného povolání a odlišného trávení volného času.

Vzhledem k vysokému počtu chybějících odpovědí u položek f) – odlišné TV programy a k) – čtení odlišných novin jsme se rozhodli tyto dílčí znaky z další analýzy vyřadit (mají více než 15 % odpovědí neví). Vysoký podíl respondentů, kteří neznají

tyto informace o svých přátelích, není zase tak překvapivý, uvážíme-li, že se jedná o životní způsob, který není prvním pohledem viditelný a možná ani jeho znalost není pro lidi podstatná. Také se lze domnívat, že uvedené dvě oblasti jsou jaksi pod rozlišovací schopností respondentů. Jde o odlišnost, která nebyla podrobněji definována. Výrok k) nestaví proti sobě kupříkladu seriózní a bulvární tisk, jako je tomu například u položky venkov/město. Navíc obě položky vysoce korelují s obecnou kategorií j) jiný kulturní vkus (viz přílohu 2). Naproti tomu informace o tom, zda jedinec má za přátele někoho, kdo je chudší/bohatší (g, h), má odlišný politický názor (l) či je nevěřící resp. věřící (n), byť mají také vysoký podíl chybějících hodnot (11-13 %), jsme se rozhodli v dalších analýzách ponechat. A to proto, že je považujeme na rozdíl od položek f) a l) z hlediska fungování přemostujícího sociálního kapitálu za substantivní. Vyřazením položek f) a k) vzrostla velikost analyzovaného souboru na 604 případů při zahrnutí pouze platných odpovědí u všech položek v baterii.

Jeden ze způsobů, jak zjistit objem přemostujícího sociálního kapitálu člověka, by mohl být, že jednoduše sečteme všechny položky z baterie otázek a vytvoříme sumační index. Takový index, bez položek f) a l), by dosahoval vysoké položkové reliability (Cronbachovo Alfa = 0,851). V této studii ověřujeme především validitu konceptu PSK, proto nás zajímá otázka, zda je skutečně struktura různosti přátelských vazeb jednodimenzionální. Na to nám odpoví v prvním kroku explorační faktorová analýza. V další části textu pak budeme ověřovat jedno či vícedimenzionalitu škály PSK pomocí konfirmační faktorové analýzy.

Explorační faktorová analýza⁵ všech položek baterie rozdělila odpovědi do tří odlišných dimenzí – faktorů⁶ (viz tabulku 2, korelační matice všech položek v baterii je v příloze 2). První, dominantní, který vysvětluje třetinu variance, jsme nazvali odlišné zájmy, je vázán na jinakost v případě kulturního vkusu, trávení volného času,

Tabulka 2. Faktorová analýza PSK. Matice faktorové struktury. Rotované řešení Oblimin

	Faktor		
	1	2	3
j) jiný vkus mezi přáteli	,826	,242	,515
i) jiné trávení volného času mezi přáteli	,825	,229	,562
l) odlišný polit. názor mezi přáteli	,695	,278	,585
h) bohatší lidé mezi přáteli	,633	,254	,501
e) jiné povolání mezi přáteli	,563	,119	,501
c) jiné etnikum mezi přáteli	,177	,860	,256
b) jiné národnosti mezi přáteli	,199	,687	,346
d) jiná sexuální orientace mezi přáteli	,251	,459	,209
m) venkov/město mezi přáteli	,488	,286	,722
n) věřící/nevěřící mezi přáteli	,425	,231	,588
g) chudší lidé mezi přáteli	,569	,340	,570
h) jiná generace mezi přáteli	,435	,237	,567
Vysvětlená variance			
celkem 47,6 %	34,1 %	9,9 %	3,5 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, N = 604.

Poznámky: Metoda extrakce Maximální věrohodnosti, šikmá rotace metodou OBLIMIN. Goodness-of-fit Test: $\chi^2 = 70,392$; df = 33; Sig. 0,000. Vzájemné korelace faktorů po rotaci: F1 a F2 = 0,29; F2 a F3 = 0,36; F1 a F3 = 0,68.

politických názorů a na bohatší lidi mezi přáteli. Druhý se váže na ty vlastnosti, které, jak jsme viděli, jsou mezi našimi přáteli více méně ojedinělé, jde o výrazně vzdálené okrajové skupiny, tedy etnikum, národnost a sexuální orientaci. Poslední faktor vysvětlující pouze 3,5 % variance, označili jsme ho jako odlišný životní způsob, je syčen náboženskou odlišností, rozdílem venkov/město, generačními rozdíly a odpovědí chudší lidé. Struktura a interpretace těchto faktorů je obdobná jako v případě polského výzkumu [Pajak 2006]. Výsledky faktorové analýzy polských dat jsou uvedeny v příloze 4, nicméně přímé porovnání s českým prostředím není s ohledem na specifičnost studentské populace a odlišné nastavení faktorové analýzy možné. Námi zvolená metoda šikmé rotace⁷ umožňující vzájemnou korelaci ukazuje na provázanost prvního – odlišné zájmy a třetího faktoru – odlišný životní způsob ($R = 0,68$). Rovněž položky jiné povolání a chudší lidé se váží na obě tyto dimenze.

Dimenze indexu PSK: konvergentní a diskriminační validita

K ověření konvergentní a diskriminační validity⁸ baterie PSK použijeme konfirmační faktorovou analýzu. Ta umožňuje ověřit předpoklad, že „položky měřící podle teorie jeden konstrukt skutečně sytí pouze jeden faktor“ [Kreidl 2004: 92], resp. umožňuje statistické porovnání modelu s různým počtem faktorů. Testujeme v ní hypotézu o shodě modelu s daty. Vzhledem k tomu, že originální koncept [Pajak 2006] i provedená explorační faktorová analýza, jejíž nevýhodou je nemožnost jednoznačně určit příslušnost jednotlivých manifestních proměnných ke konkrétním faktorům [Urbánek 2000: 157], odhalila tři faktory PSK, budeme dále testovat předpoklad o existenci tří dimenzí jinakosti v přátelských sítích a jejich vzájemné vztahy.

Nejprve v modelu 1 ověřujeme, zda celou baterii PSK lze redukovat pouze do jedné obecné latentní proměnné. Jak ukazují statistiky vhodnosti modelu v tabulce 3, řešení s pouze jedním faktorem je třeba zamítnout ($\chi^2 = 835,9$; $df = 54$; $GFI = 0,853$).

V modelu 2, který je znázorněn v obrázku 1, testujeme hypotézu o existenci tří dimenzí v baterii PSK doloženou předchozími zjištěními. Hodnota χ^2 je i v tomto modelu statisticky významná ($p = 0,000$), což by mělo vést k jeho zamítnutí, nicméně vzájemný podíl χ^2 a stupňů volnosti dosahuje hodnoty 3,4 ($\chi^2 = 174,98$; $df = 51$).⁹ Rovněž index dobré shody GFI (0,96) poukazuje na dobrou shodu modelu s daty.¹⁰

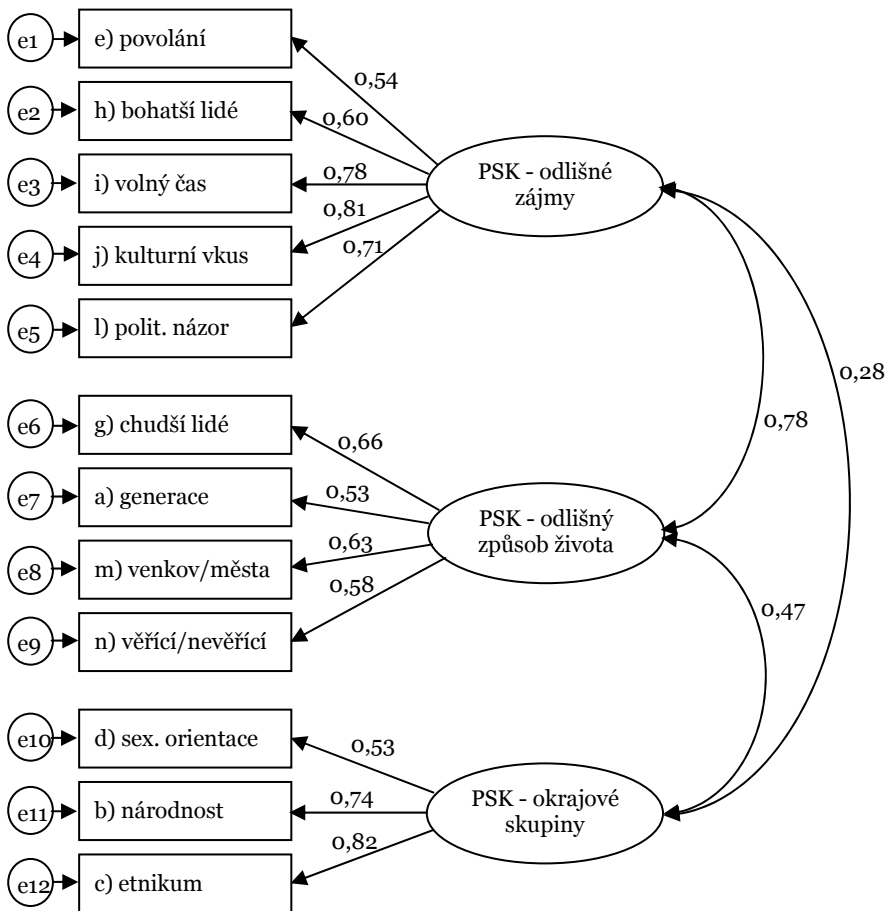
Tabulka 3. Statistika vhodnosti modelu. Konfirmační faktorová analýza

	Model 1 jeden faktor	Model 2 tři faktory	Model 3 dva faktory
Chi ²	835,894	174,982	321,193
Df	54	51	53
P	0,000	0,000	0,000
GFI	0,853	0,968	0,936
AGFI	0,778	0,952	0,906
RMSEA	0,126	0,052	0,075

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, N = 604.

Obrázek 1. Model měření přemostujícího sociálního kapitálu. Konfirmační faktorová analýza. Trojfaktorové řešení, standardizované odhady

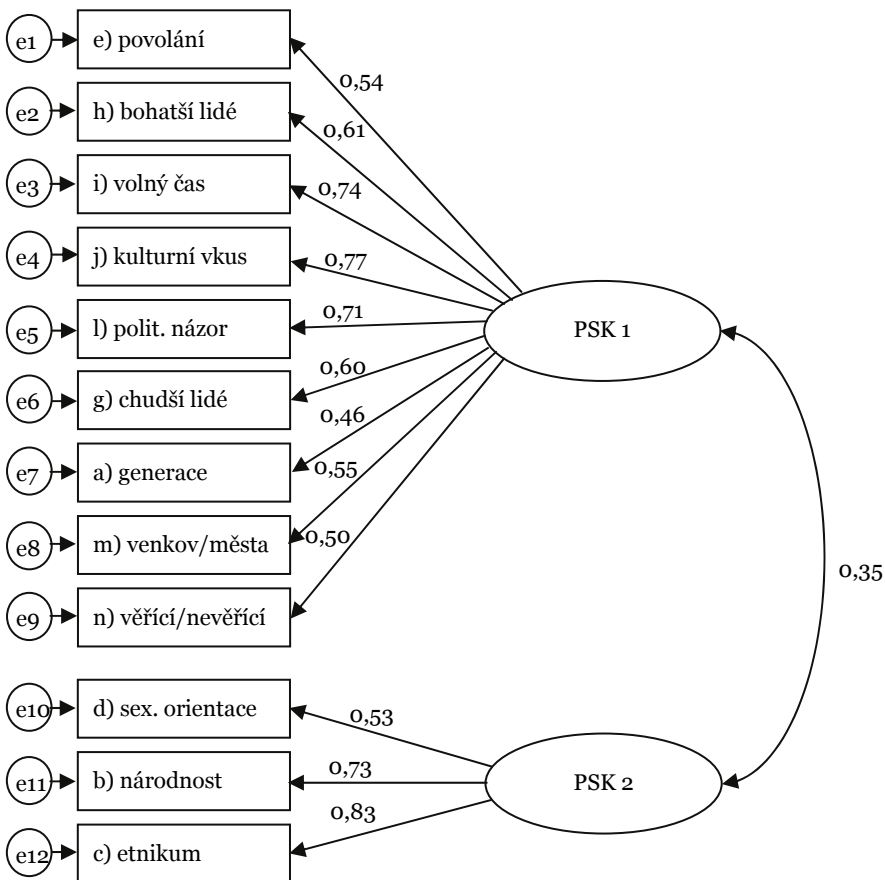

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, N = 604.

Poznámka: Standardizované odhady: $\chi^2 = 174,982$; DF = 51; $\chi^2/DF = 3,431$.

Zůstává ovšem otázka, zda by nebylo možno tento model ještě zjednodušit na dvoufaktorové řešení. Vysoká korelace mezi faktorem odlišné zájmy a odlišný životní způsob (0,78) poukazuje na jejich vzájemnou provázanost, proto jsme v modelu 3 tyto dva faktory sloučili. Tento model je zobrazen v obrázku 2. Dvoufaktorová struktura vykazuje lepší shodu modelu s daty než jednofaktorové řešení v modelu 1, nicméně nedosahuje všech kritérií pro vhodný model, zejména relativní chí-kvadrát

Obrázek 2. Model měření přemostujícího sociálního kapitálu. Konfirmační faktorová analýza. Dvoufaktorové řešení, standardizované odhady

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, N = 604.

Poznámka: Standardizované odhady: $\chi^2 = 321,193$; DF = 53; $\chi^2/DF = 6,060$.

dosahuje úrovně 6,1 ($\chi^2 = 321,2$; df = 53; GFI = 0,936). Také další indikátor shody modelu s daty, index RMSEA (0,075), poukazuje na to, že bychom měli spíše upřednostnit model 2 se třemi faktory (RMSEA = 0,052).¹¹ Rozdíly mezi statistikami mezi dvou- a třífaktorovým modelem však nejsou výrazné, navíc vzájemná korelace mezi první a druhou dimenzí je značně vysoká (0,78). Může dojít k tomu, že při dalším empirickém užití baterie PSK se ukáže jako optimální řešení latentní proměnné pouze dvou dimenzionální struktura odlišností v přátelských vazbách.

Můžeme tedy učinit závěr, že model tří faktorů (v obrázku 1) je vhodným modelem pro popis dat z PSK baterie. Z toho vyplývá, že při měření odlišností v okruhu

přátel respondenta pomocí navržené baterie otázek je třeba mít na paměti, že struktura sociální různorodosti má podobu odlišných zájmů, odlišného životního způsobu a okrajových skupin. V následující části budeme sledovat, zda všechny tyto dimenze jinakosti v sociální síti mají efekty očekávané na základě teorie. Jinými slovy obrátíme pozornost k otázce konstruktové validity baterie PSK.

Model působení PSK – konstruktová validita

K ověření konstruktové validity metody měření PSK, budeme sledovat, zda efekty přemosťujícího sociálního kapitálu fungují v českých podmínkách v souladu s v úvodu zmíněnou teorií týkající se celospolečenské roviny. Úroveň individuálního prospěchu z diverzity v sociální síti (teorie strukturálních mezer, instrumentálního jednání s využitím sociálních zdrojů) v této stati nezvažujeme. Klademe si klíčovou otázku, zda sociální odlišnosti v okruhu přátel skutečně působí, v souladu s Putnamovou tezí, jako mediátor pozitivních mezilidských vztahů. Souvisí s generalizovanou důvěrou v druhé lidi a tolerancí, resp. snižují xenofobii k odlišným skupinám? A mají pozitivní efekty na život společnosti všechny tři odhalené dimenze?

Konstruktové validity je dosaženo, „pokud je v datech zjištěn takový vztah mezi daným indikátorem a dalšími proměnnými, jaký bychom apriori očekávali na základě teorie“ [Kreidl 2004: 92]. Jak jsme zmínili, teorie předpokládá, že zkušenost s cizím zvyšuje toleranci k odlišnostem, snižuje předsudky a zesiluje vzájemné pochopení. K jejímu ověření využijeme strukturální model provedený samostatně pro tři dimenze PSK: odlišné zájmy, životní způsob a okrajové skupiny. Ty jsou reprezentovány odpovídajícími položkami z baterie jako latentní konstrukty, které byly odhaleny faktorovou analýzou v předchozí části. Náš přístup k analýze je konfirmační, vycházíme z teoretického modelu efektů strukturální dimenze sociálního kapitálu (diverzita v přátelských vazbách) na jeho kulturní dimenzi (tolerance, důvěra) [van Deth 2003], který testujeme oproti empirickým datům.

V modelu budeme sledovat vliv přímo pozorovaných proměnných jednak strukturálních sociodemografických faktorů, kterými jsou postavení jedince ve společnosti (věk, pohlaví, vzdělání), jakož i jeho psychologické predispozice pro navazování sociálních kontaktů (extroverze),¹² tak i míru formální participace v dobrovolných sdruženích.¹³

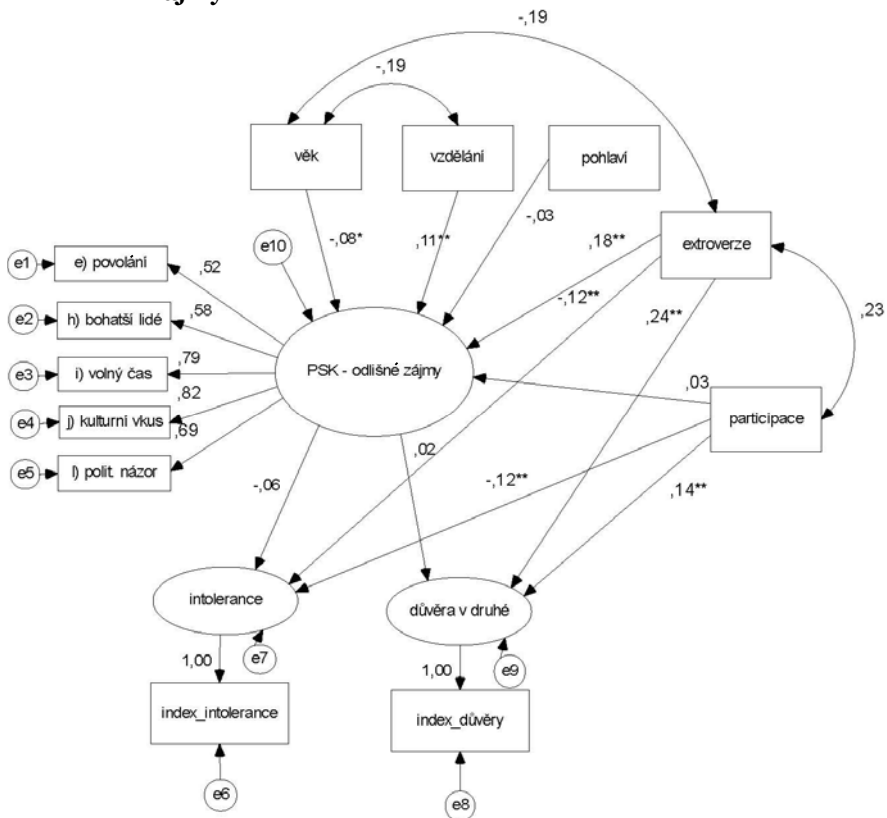
U všech těchto faktorů v první části regresního modelu předpokládáme vliv na jednotlivé latentní dimenze PSK, neboť objem přemosťujícího sociálního kapitálu se mezi jednotlivci i různými společenskými skupinami liší. Zároveň tak kontrolujeme jejich vliv, což umožní sledovat přímý efekt tří latentních dimenzí PSK představujících strukturální dimenzi sociálního kapitálu na jeho kulturní složku. Předmětem této stati tak není ověřování teze o nerovnoměrné distribuci přemosťujícího sociálního kapitálu mezi různými skupinami ve společnosti, zejména sociálními třídami, resp. v šanci v přístupu k tomuto typu sociálního kapitálu [viz Šafr, Sedláčková 2006: 27-28].

K posouzení samotné konstruktové validity nám v druhé části modelu poslouží dva koncepty vztahující se ke kulturní dimenzi sociálního kapitálu, u kterých teorie předpokládá pozitivní či negativní vliv PSK. V prvním případě se jedná o generalizovanou sociální důvěru, v druhém o intoleranci k odlišným sociálním skupinám. Obě tyto proměnné jsou zahrnuty do modelu jako latentní konstrukty měřené pomocí sumačních indexů.

K měření sociální důvěry používáme zkrácenou verzi standardních tří otázek z tzv. Rosenbergovy škály, která je běžně používaná jako indikátor důvěry v druhé lidi.¹⁴ Netoleranci měříme pomocí indexu skupinové intolerance, který vznikl jako součet odpovědí hodnotících čtrnáct různých skupin lidí, které by respondent nechtěl mít za sousedy (kriminálníci, lidé jiné rasy, alkoholici, muslimové, přistěhovalci, homosexuálové, Romové, Židé a dal.). Čím více skupin dotázaný uvedl, tím vykazuje vyšší netoleranci k sociálním odlišnostem (podrobněji o indexu viz [Katrňák, Rabušic 2002]).

Odhady modelů pro jednotlivé tři dimenze PSK jsou zobrazeny v obrázcích 3 až 5.¹⁵ Uvedené indexy shody GFI, RMSEA ukazují na to, že všechny tři dimenze

Obrázek 3. Strukturní model pro latentní proměnnou PSK – odlišné zájmy

Standardizované odhady:

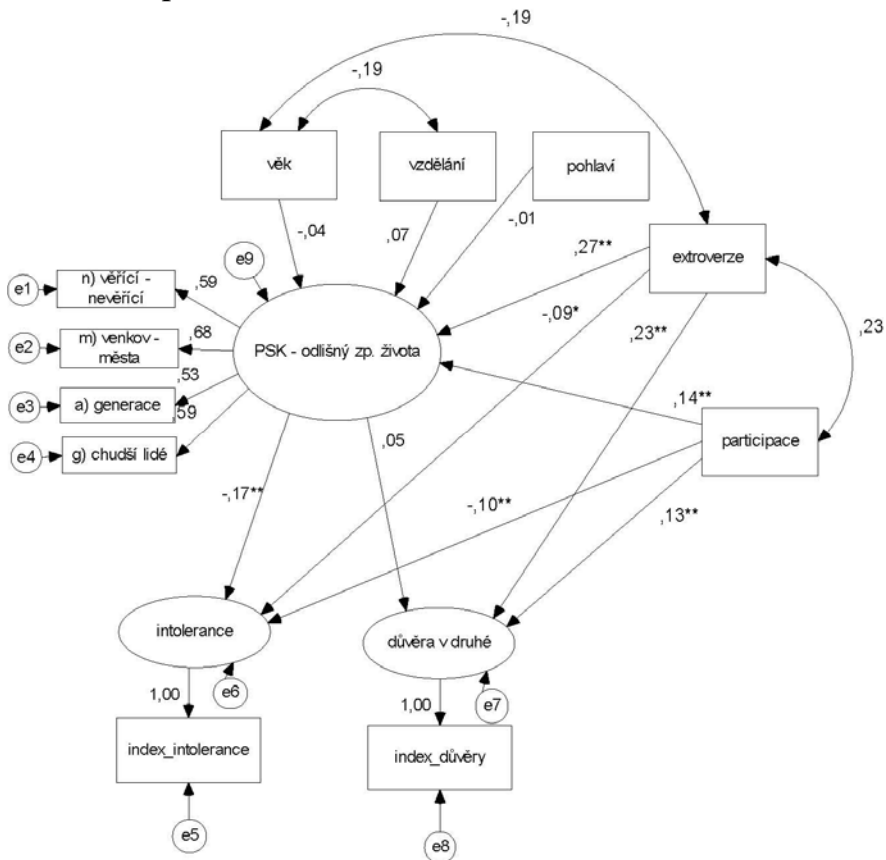
$\chi^2 = 244,822$; $DF = 47$; $GFI = ,955$; $AGFI = ,926$; $RMSEA = ,069$.

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, $N = 604$.

Poznámka: → standardizované regresní koeficienty, ↔ korelační koeficienty, statistická významnost regresních koeficientů * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$.

vykazují uspokojivou shodu modelu s daty. Rigorózní statistika relativního chí-kvadrátu však u všech modelů nepatrně překračuje hodnotu 5. Nejprve porovnejme vliv strukturních sociodemografických faktorů, psychologické predispozice a občanské participace na jednotlivé latentní dimenze PSK.¹⁶ Nesignifikantní regresní koeficienty v případě pohlaví poukazují na to, že muži a ženy mají stejnou míru diverzity ve svých přátelských vztazích, tak jak je měří baterie PSK. Objem přemostujícího sociálního kapitálu je ovlivněn věkem zejména v případě dimenze okrajových skupin. Menší zkušenost starších lidí s výrazně cizími sociálními skupinami v jejich okolí (homosexuálové, etnické skupiny) způsobuje, že PSK s věkem klesá. Vliv vzdělání

Obrázek 4. Strukturní model pro latentní proměnnou PSK – životní způsob

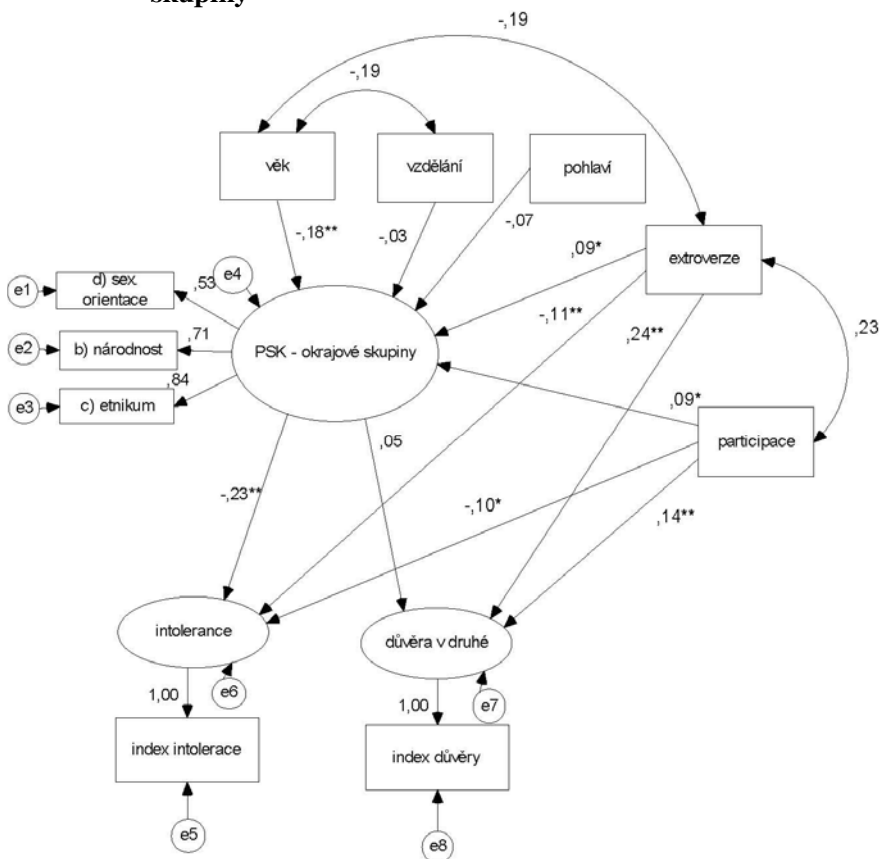
Standardizované odhady:

$\chi^2 = 186,044$; $DF = 37$; $GFI = ,964$; $AGFI = ,936$; $RMSEA = ,067$.

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, $N = 604$.

Poznámka: $\rightarrow$ standardizované regresní koeficienty, $\leftrightarrow$ korelační koeficienty, statistická významnost regresních koeficientů * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$.

Obrázek 5. Strukturální model pro latentní proměnnou PSK – okrajové skupiny

Standardizované odhady:

$\chi^2 = 161,766$; $DF = 28$; $GFI = ,965$; $AGFI = ,932$; $RMSEA = ,073$.

Zdroj: Naše společnost, CVVM, duben 2007; věk 21+, N = 604.

Poznámka: $\rightarrow$ standardizované regresní koeficienty, $\leftrightarrow$ korelační koeficienty, statistická významnost regresních koeficientů * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$.

se projevuje pouze v dimenzi odlišných zájmů, kde úroveň PSK se vzděláním roste (0,11). Tento vztah poukazuje na částečnou platnost teze o nerovnoměrné distribuci sociálního kapitálu mezi sociálními straty, pouze ale v případě kulturních odlišností v sociálních sítích, jako je vkus, volný čas či politické názory.

Extroverze jako ústřední psychologická predispozice pro navazování sociálních kontaktů má, nikterak překvapivě, pozitivní vliv na všechny tři dimenze PSK. Extroverti se vyznačují společenskostí a asertivitou. Introverti naproti tomu jsou rezervovaní, hloubaví a soběstační. Nemusejí být ale nezbytně asocíální, jen mají

tendenci mít menší okruh přátel a necítí se dobře při navazování nových sociálních kontaktů. Extroverzi jsme do modelu zařadili proto, že náš model sleduje, jaké jsou efekty diverzity v přátelských vazbách na intoleranci a sociální důvěru nezávisle na schopnosti lidí navazovat kontakty.

Teze o vlivu slabých vazeb na soudržnost sousedské komunity předpokládá, že veřejná angažovanost zvyšuje rozpětí vertikálních vazeb [Granovetter 1973]. V případě dimenzi odlišný způsob života a okrajové skupiny hodnota latentních proměnných skutečně signifikantně vzrůstá s účastí na aktivitách dobrovolných organizací jako sportovních klubů, charitativních organizací či politických stran. Interpretovat vliv participace na diverzitu přátelských sítí toliko jednosměrně je ovšem problematické. Přátele potkáváme ve spolcích a klubech, stejně tak nás naši přátelé do těchto klubů přivádí.

Záměrem této stati není nalézt nejhodnější model přemostujícího sociálního kapitálu zohledňující jeho nerovnoměrnou distribuci ve společnosti, ale ověřit validitu navržené baterie PSK v českých podmínkách. Vliv sociální struktury, individuální predispozice i formální občanské participace uvažujeme pouze jako kontrolní. Pro posouzení samotné konstruktové validity je klíčová druhá část modelů sledující, zda PSK jako strukturální aspekt má v souladu s teorií očekávaný vliv na kulturní rovinu sociálního kapitálu. Tento vliv lze pozorovat pouze u intolerance a v dimenzi životního způsobu (-0,17) a odlišných skupin (-0,23). Standardizované regresní koeficienty poukazují na poměrně silný efekt sociální diverzity v přátelských vazbách na prevenci xenofobie. U latentní dimenze PSK odlišné zájmy pozitivní efekt na intoleranci není statisticky významný.

Hodnota indexu skupinové intolerance klesá s tím, jak roste hodnota faktorů PSK odlišný způsob života a okrajové skupiny, dodejme, že při kontrole vlivu postavení v sociální struktuře, psychologické predispozice extroverze i občanské participace. Přátelské vazby v těchto dvou oblastech tedy, zdá se, působí jako zprostředkovatel s cizím a v souladu se vstupním předpokladem pozitivně – zvyšují meziskupinovou toleranci, resp. snižují xenofobii.

Naproti tomu v případě druhé komponenty kulturní dimenze sociálního kapitálu, kterou je sociální důvěra, nenacházíme signifikantní souvislost ani u jedné z latentních dimenzí PSK. Očekávaný vliv diverzity v okruhu přátel měřený pomocí baterie PSK na generalizovanou důvěru tedy nebyl prokázán. Ke stejnému výsledku dospěla i K. Pajak [2006] při analýze polské verze baterie otázek na populaci vysokoškolských studentů. Toto zjištění poukazuje na dvě věci. Buď je měřicí nástroj nevalidní a nebo samotný výchozí teoretický předpoklad vlivu na generalizovanou důvěru není platný. Na podporu druhého tvrzení lze uvést argument, že z důvodu zvýšené mobility a plurality v soudobých společnostech důvěra vzniká především uvnitř uzavřených skupin [Campbell 2000]. Ověřit tuto tezi jsme však nemohli, neboť tzv. vnitroskupinová důvěra (např. k sousedům či členům dobrovolné organizace) není v datech k dispozici.

Absence vztahu důvěry a diverzity přátelských vazeb nemusí být až tak překvapivá, uvážíme-li, že Putnamem proponovaný vztah jiné strukturální dimenze sociálního kapitálu – formální participace v občanských organizacích a sociální důvěry jako jeho kulturní komponenty je považován za nejednoznačný [Evers 2002] a nebyl v mnoha zemích prokázán [např. Newton 2001; pro ČR viz Sedláčková, Šafr 2007].¹⁷

Celkově výsledky naznačují, že o konstruktové validitě škály PSK můžeme uvažovat pouze v dimenzi odlišného způsobu života (generace, venkov/město, náboženská víra, chudí) a okrajových skupin (národnost, etnikum, sexuální orientace), zatímco dimenze odlišných zájmů (vkus, volný čas, politický názor) nevykazuje soulad s teoretickým předpokladem o vzájemném vztahu kulturní a strukturální dimenze sociálního kapitálu.

Efektivita dotazování a položková reliabilita škál PSK

Věnujme se na závěr ještě problematice položkové reliability škály či škál v jednotlivých dimenzích PSK, která ukazuje na vnitřní konzistenci odpovědí měřených pomocí použitého konstruktů. Ač v konfirmační faktorové analýze model 1 s jedním faktorem nevykazuje nejspokojivější shodu s daty, je reliabilita celkové škály se všemi 14 položkami, tedy včetně v předchozí části neuvažovaných f - TV pořady a k - noviny, poměrně vysoká (Cronbachovo alfa 0,892). Nicméně za to platíme vysokou cenu kladením mnoha otázek. Vzhledem k tomu, že dotazování je časově a tedy i ekonomicky nákladný proces, navíc respondentova neochota odpovídat vzrůstá s délkou dotazníku, položme si otázku, o kolik by bylo možno snížit počet položek při zachování uspokojivé míry reliability.

Argumentem pro efektivnější podobu baterie, tedy snížení počtu otázek, může být výpočet, o kolik se musí změnit její délka, pokud chceme dosáhnout žádoucí úrovně reliability škály (tzv. věštecký vzorec) $n = (rp \times (1 - ro)) / (ro \times (1 - rp))$, kde n je násobek původního počtu položek potřebný pro dosažení žádoucí reliability, rp = požadovaná úroveň reliability, ro = původní úroveň reliability [Ferjenčík 2000; Soukup 2006]. Původní reliabilita škály s 12 položkami, bez f) a k), je ro = 0,851; obecně doporučená velikost Cronbachova alfa > 0,7. Dosadíme-li do vzorce, pak $n = 0,7 \times 0,149 / (0,851 \times 0,3) = 0,41$. Při zvolené míře reliability bychom tedy vystačili v jednodimenzionální verzi škály PSK pouze s necelou polovinou položek.

Výpočet však uvažuje pouze jednu celkovou dimenzi odlišností v okruhu přátel. Položková reliabilita jednotlivých aditivních sumovaných škál měřená jako Cronbachovo alfa dosahuje dostatečných hodnot pro odlišný životní způsob (a, g, m, n) = 0,707, okrajové skupiny (b, c, d) = 0,709 a odlišné zájmy (e, h, i, j, l) = 0,820. Reliabilita poslední škály je nicméně stále nadbytečně vysoká, proto lze uvažovat i o jejím zkrácení, kdy $n = 0,7 \times 0,180 / (0,82 \times 0,3) = 0,49$. Počet otázek by mohl být přibližně poloviční, škála měřící odlišnost zájmů respondentových přátel by tedy mohla být složena pouze ze tří položek (5 × 0,49).

Závěr, diskuse a doporučení pro další použití baterie PSK

Záměrem této stati bylo představit nový nástroj vyvinutý přímo pro měření přemostujícího kapitálu (PSK). Tímto nástrojem je baterie otázek, adaptovaná pro dospělou populaci ČR, která pomocí 14 položek zjišťuje odlišnosti v okruhu přátel z hlediska sociodemografického postavení, životního stylu a preferencí. Výsledky faktorové analýzy baterie PSK poukázaly na to, že o přemostujícím sociálním kapitálu je třeba uvažovat ve třech různých dimenzích: odlišný životní způsob, okrajové skupiny a odlišné zájmy. Nicméně vysoká zkorelovanost prvního a třetího faktoru poukazuje na to, že i dvoufaktorové řešení lze považovat za přijatelné. Bude záležet na úpravách PSK baterie v dalších výzkumech, zda tyto dvě dimenze nebudou tvořit

pouze jednu. Existence různých typů přemosťujícího sociálního kapitálu a jejich odlišných efektů poukazuje na potřebu dalšího nejen empirického zkoumání, ale i hlubšího teoretického ukotvení. Studium by mělo dát odpověď i na otázku, do jaké míry je tato forma sociálního kapitálu generována sociální heterogenitou ve slabých vazbách, tj. přátel našich přátel, a do jaké v bezprostředních silných vazbách, jako jsou rodinní příslušníci a nejbližší přátelé. Doposud totiž teoretická východiska spojují přemosťující sociální kapitál pouze s působením slabých vazeb.

K ověření konstruktové validity baterie PSK jsme využili strukturální model odvozený z teorie, která předpokládá, že různorodost v přátelských vazbách (strukturální dimenze sociálního kapitálu) přispívá k toleranci vůči odlišnostem a podporuje vznik sociální důvěry (kulturní dimenze sociálního kapitálu). Při kontrole vlivu postavení v sociální struktuře, osobnostní predispozice k navazování kontaktů i občanské participace, výsledky v jednotlivých dimenzích PSK poukazují na to, že o konstruktové validitě, tedy o eufunkčním vlivu PSK, lze uvažovat pouze u prvních dvou latentních dimenzí odlišný životní způsob a okrajové skupiny, které snižují intolерanci k odlišným skupinám. Teorii předpokládaný vztah sociální důvěry a diverzity v okruhu přátel však nebyl prokázán ani v jedné dimenzi. Pro faktor odlišné zájmy je pak příznačné, že jediné jeho distribuce se ve společnosti váže na sociální status v modelu zjednodušeně zastoupený vzděláním. Domníváme se, že tato dimenze přátelských vazeb spíše než samotnou podstatu přemosťujícího sociálního kapitálu jako překonávání výrazné společenské odlišnosti měří moderní formu kulturního kapitálu – schopnost se orientovat a pohybovat v kulturní diverzitě, což ostatně není v rozporu s teorií individuálního sociálního kapitálu ve smyslu sociálně zakotvených zdrojů [Lin 2001].

Učíme ještě několik poznámek a doporučení pro využití baterie PSK v dalších výzkumech. Dotazování je náročné nejen pro tazatele, ale i pro respondenty, proto bychom při přípravě výzkumu vždy na prvním místě měli dbát na to, abychom dotazník nezahlocovali zbytečně pokládanými otázkami, které buď neměří to, co jsme chtěli, a nebo měří to, co již zjistily otázky jiné. Z tohoto úhlu pohledu nám nezbývá než sociologům majícím zájem o použití baterie PSK doporučit její zkrácení, zejména v dimenzi odlišné zájmy vypuštěním položek f) – odlišné TV programy a k) – jiné noviny vyznačující se vysokým výskytem odpovědí neví¹⁸. Dílčí indexy PSK, které lze zkonstruovat jako aditivní sumované škály v jednotlivých dimenzích, i tak dosahují dostatečné položkové reliability.

Při přípravě výzkumu musíme vzít také v úvahu dvě závažnější otázky. Jakou formu společenské různorodosti v přátelských vazbách chceme zkoumat a jakou míru blízkosti vazeb zvolíme (nejbližší přátele vs. známí). Pokud budeme v souladu se stávající teorií sledovat slabé vazby, pak lze použít formulaci otázky zaměřené na „širší okruh přátel“, při detailnějším zkoumání strukturální dimenze sociálního kapitálu pak ještě rozlišit např. sousedské vztahy a pracovní. Z hlediska námi sledovaného teoretického východiska pozitivního vlivu strukturální komponenty sociálního kapitálu na kulturní lze doporučit použití, a případně i další rozvinutí, zejména položek vážících se na latentní dimenze odlišný životní způsob a okrajové skupiny. Sociální kapitál je silně kontextuální koncept, proto i jeho měření by mělo zohledňovat konkrétní podmínky, ke kterým se výzkumná úloha vztahuje.

Poznámky

- 1 Předmětem zájmu české sociologie byla doposud zejména individuální forma sociálního kapitálu [srovnej Šafr, Sedláčková 2006: 31-33]. Existenci a způsobem měření individuální (směná síť) a kolektivní dimenze (sociální důvěra) sociálního kapitálu se podrobně zabývá stať P. Matějů a A. Vitáskové [2006].
- 2 Více informací lze nalézt na:
<http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/communitysurvey>.
- 3 Námí použitá škála odpovědí na rozdíl od polské verze (1. nikdy až 5. velmi často) důsledně sleduje četnost výskytu přátel (1. žádní až 5. všichni).
- 4 Výzkum CVVM Naše společnost dotazuje populaci patnáctiletých a starších za pomoci kvótního výběru. V následující analýze jsme soubor omezili pouze na populaci starších 21 let vzhledem k ukončenému cyklu základního a středního vzdělávání.
- 5 Zvolena byla metoda Maximální věrohodnosti se šikmou rotací pomocí metody Oblimin, která připouští vzájemnou korelaci faktorů. Tato metoda poskytuje výsledky podobné v další části textu použité konfirmační faktorové analýze [Urbánek 2000: 159].
- 6 Vzhledem k tomu, že vlastní hodnota (Initial Eigenvalues) u třetího faktoru je těsně pod hranici Kaiserova kritéria 1, rozhodli jsme se i vzhledem k výsledkům scree testu (viz přílohu 3) uvažovat třífaktorové řešení, resp. k extrakci faktorů použít kritickou hodnotu 0,978. V případě nejednoznačnosti obou kritérií se doporučuje náhodné rozdělení souboru s analýzou na každém podsouboru odděleně [StatSoft 2007]. Soubor jsme náhodně rozdělili na dvě části a faktorovou analýzu provedli na každém zvlášť. Tento postup jsme opakovali desetkrát, pokaždé jeden výsledek obsahoval třífaktorové řešení.
- 7 Při použití standardního nastavení faktorové analýzy s extrakcí metodou hlavních komponent a rotací Varimax jsme dostali podobný výsledek. Faktory vysvětlují odlišné zájmy 28 %, okrajové skupiny 16 % a odlišný životní způsob 16 % variance.
- 8 Ani otázka tzv. zjevné a obsahové validity není opominutelná. Na přípravě baterie otázek PSK se ve vzájemných diskusích podílelo spolu s autory osm sociologů z oddělení Studia sociální struktury SOU AV ČR.
- 9 Logika použití chí-kvadrátu je u strukturního modelování obrácená než u testování rozložení četností. Pokud je hodnota χ^2 signifikantní ($p < 0,05$), optimální (poměrně dobrý) model lze přesto indikovat, jestliže podíl χ^2 a počtu stupňů volnosti, tzv. relativní chí-kvadrát, nepřesahuje 5. Hodnota pro robustně platné modely by se měla blížit shora 1 [Urbánek 2000].
- 10 Index dobré shody GFI nabývá hodnoty 0–1, kde maximum představuje dokonalou shodu modelu s daty. Doporučuje se hodnota vyšší než 0,90. Adjustovaná verze AGFI zohledňuje stupně volnosti [Urbánek 2000].
- 11 Index RMSEA (odmocnina z průměrného čtverce chyby odhadu) poukazuje na přijatelnost modelu, pokud jeho hodnota nepřesahuje 0,08; resp. 0,06 [Urbánek 2000; Hadjar 2004].
- 12 Dimenzi osobnostních rysů extroverze (E) – introverze (I) (H. J. Eysenck) měříme jednoduše pomocí souhlasu s třemi výroky (škála 1–4), kterými respondent hodnotí sám sebe: a. „aktivní, činorodý“ (E+), b. „seznamuje se rád s novými lidmi“ (E+), c. „v hovoru s neznámými lidmi spíše zdrženlivý“ (I+). Index extroverze vznikl jako součet $a + b - c$.

- 13 Participaci měříme zjednodušeným způsobem pomocí jedné otázky: „Lidé se někdy ve volném čase účastní aktivit takových organizací, jako jsou sportovní kluby, zájmová sdružení, charitativní organizace, politické strany apod. Jak často se aktivit těchto organizací účastníte Vy?“ s odpověďmi na škále: 1. velmi často, 2. docela často, 3. jen ojedinele, 4. nikdy.
- 14 Index generalizované důvěry v druhé měříme součtem míry souhlasu s výroky „Většinu lidí je možné věřit“ a „Lidé se většinou snaží vzájemně si pomáhat“ při odečtení odpovědí „Lidé neváhají druhé využívat“. Podrobněji k měření sociální důvěry viz [Šafr, Sedláčková 2006: 46-48].
- 15 Modely byly testovány v programu AMOS 6.0. Jako vstup sloužily kovarianční koeficienty.
- 16 Všechny v textu uvedené vztahy měřené pomocí standardizovaných regresních koeficientů, resp. korelačních koeficientů jsou signifikantní minimálně na 5% hladině významnosti.
- 17 Ve všech třech modelech dimenzí PSK je na datech z výzkumu CVVM tato pozitivní souvislost mezi sociální důvěrou a občanskou participací statisticky signifikantní, což souvisí nejspíše s rozdílným způsobem měření občanské participace v jednotlivých studiích.
- 18 O takovou modifikaci baterie PSK jsme se pokusili v české verzi mezinárodního výzkumu ISSP 2007 Volný čas a sport (viz přílohu 5), kde byl navíc zdůrazněn stratifikační aspekt diverzity přátelských vazeb (nové položky j, k, l). Latentní dimenze PSK tak nejsou zcela shodné s verzí ve výzkumu Soudržnost v rámci šetření CVVM 2007-04.

Literatura

- Beugelsdijk, S., S. Smulders. 2003. „Bridging and Bonding Social Capital: which type is good for economic growth?“, ERSA conference papers ersa03p517, European Regional Science Association. Dostupné z: <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/517.pdf> [cit. 20. 9. 2007].
- Burt, R. S. 1992. *Structural Holes, The Social Structure of Competition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Campbell, C. 2000. „Social Capital and Health: Contextualizing Health Promotion within Local Community Networks“. Pp. 182-196 in T. Schuller, S. Baron, J. Field (eds.). *Social Capital – Critical Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Evers, A. 2002. „Bürgergesellschaft und soziales Kapital. Die politische Leerstelle im Konzept Robert Putnam“. Pp. 59-75 in: M. Haus (ed.). *Bürgergesellschaft, soziales Kapital und lokale Politik. Theoretische Analysen und empirische Befunde*. Opladen: Leske + Budrich.
- Ferjenčík, J. 2000. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Granovetter, M. S. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380.
- Hadjar, A. 2004. *Ellenbogenmentalität und Fremdenfeindlichkeit bei Jugendlichen. Die Rolle des Hierarchischen Selbstinteresses*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Halpern, D. 2005. *Social Capital*. Cambridge UK, Malden: Polity Press.

- Hudson, L., Ch. Chapman. 2002. „The Measurement of Social Capital in the United States.“ Conference Paper. Social Capital: the Challenge of International Measurement. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics. London, UK, 25–27 September 2002.
- Katrnák, T., L. Rabušic. 2002. „Anomie a vztah k minoritám v České společnosti.“ Pp. 95–107 in T. Sirovátka (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown.
- Kreidl, M. 2004. „Přehled základních přístupů k empirickému hodnocení kvality měření v sociálních vědách.“ Pp. 87–96 in J. Krejčí (ed.). *Kvalita výzkumů volebních preferencí*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Lin, N. 2001. *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matějů, P., A. Vitásková. 2006. „Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (3): 493–516.
- Newton, K. 2001. „Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy“. *International Political Science Review* 22 (2): 201–214.
- Pajak, K. 2006. „A Tool for Measuring Bridging Social Capital“. Příspěvek na Conference of the ESA Research Network for the Sociology of Culture and the Cultural Policy Research Centre 'Re-Creatief Vlaanderen Changing Cultures: European Perspectives, Ghent, 15.–17. 11. 2006. Dostupné z: <http://www.esaculture.be/files/A%20Tool%20for%20Measuring%20Bridging%20Social%20Capital-final%20paper.pdf> [cit. 14. 10. 2007].
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster, Inc.
- SCCBS short form 2002. Social Capital Community Benchmark Survey short form. (September 2002 draft. Release 1.0). Harvard University, Saguaro Seminar. Dostupné z: <http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/pdfs/socialcapitalshortform.pdf> [cit. 14. 10. 2007].
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2005. „Měření sociálního kapitálu. Koncepce, výzkumné projekty a zdroje dat“. *SDA Info VII*. (1/2005): 4–11.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2007. *Social Trust and Civic Participation in the Czech Republic. Impact of Voluntary Association Membership, Non-conventional Civic Engagement and Institutional Trust*. Prague Social Science Studies. Sociology series SOC (text v recenzním řízení).
- Soukup, P. 2003. „Čím větší, tím lepší (aneb mýty o reliabilitě)“. *Socioweb* 2006/7: 11–12. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=242&lst=112> [cit. 16. 10. 2007].
- StatSoft, Inc. 2007. *Electronic Statistics Textbook*. Tulsa: StatSoft. Dostupné z: <http://www.statsoft.com/textbook/stathome.html> [cit. 13. 10. 2007].
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Urbánek T. 2000. *Strukturální modelování v psychologii*. Brno: Psychologický ústav AV ČR a Nakladatelství Pavel Křepela.

- van Deth, J.W. 2003. Measuring social capital: orthodoxies and continuing controversies. *International Journal of Social Research Methodology* 6 (1): 79–92.
- Warde, A., M. Savage, G. Tampubolon. 2005. „Recreation, Informal Social Networks and Social Capital.“ *Journal of Leisure Research* 37 (4): 402-425.

Příloha 1.

Baterie PSK ve výzkumu Naše společnost, CVVM 2007-04, modul Soudržnost

POKYN: PODEJTE DOTÁZANÉMU KARTU OV.160.

OV.160 „Do jaké míry pro Vás a Vaše přátele platí následující výroky. Do okruhu Vašich přátel patří lidé:

	VŮBEC ŽÁDNÍ 1	OJEDINĚLE 2	MÁLO 3	MNOHO 4	SKORO VŠICHNI 5	NEVÍ 9
a) z jiné generace, než jste Vy,				1	2 3 4 5 9	
b) jiné národnosti, než jste Vy (nezahrnujte sem přátele ze Slovenska),				1	2 3 4 5 9	
c) jiného etnika nebo rasy, než jste Vy,				1	2 3 4 5 9	
d) s odlišnou sexuální orientací, než je Vaše,				1	2 3 4 5 9	
e) se zcela odlišným povoláním, než je Vaše nebo než je běžné ve Vaší rodině?				1	2 3 4 5 9	
f) Do okruhu Vašich přátel patří lidé, kteří sledují zcela odlišné TV pořady, než sledujete Vy,				1	2 3 4 5 9	
g) kteří jsou podstatně chudší, než jste Vy,				1	2 3 4 5 9	
h) kteří jsou podstatně bohatší než jste Vy,				1	2 3 4 5 9	
i) kteří tráví svůj volný čas úplně jinak, než ho trávíte Vy,				1	2 3 4 5 9	
j) kteří mají úplně jiný kulturní vkus, než máte Vy,				1	2 3 4 5 9	
k) kteří čtou jiné noviny nebo časopisy, než čtete Vy,				1	2 3 4 5 9	
l) kteří mají zcela odlišný politický názor, než máte Vy?				1	2 3 4 5 9	
m) Do okruhu Vašich přátel patří lidé žijící na venkově, žijete-li ve městě. Nebo naopak lidé žijící ve městě, žijete-li na venkově?				1	2 3 4 5 9	
n) Do okruhu Vašich přátel patří lidé věřící, pokud Vy jste nevěřící. Nebo naopak lidé nevěřící, pokud Vy jste věřící?“				1	2 3 4 5 9	

Zdroj: Naše společnost 04/2007 (CVVM).

Příloha 2.

Korelace položek baterie PSK

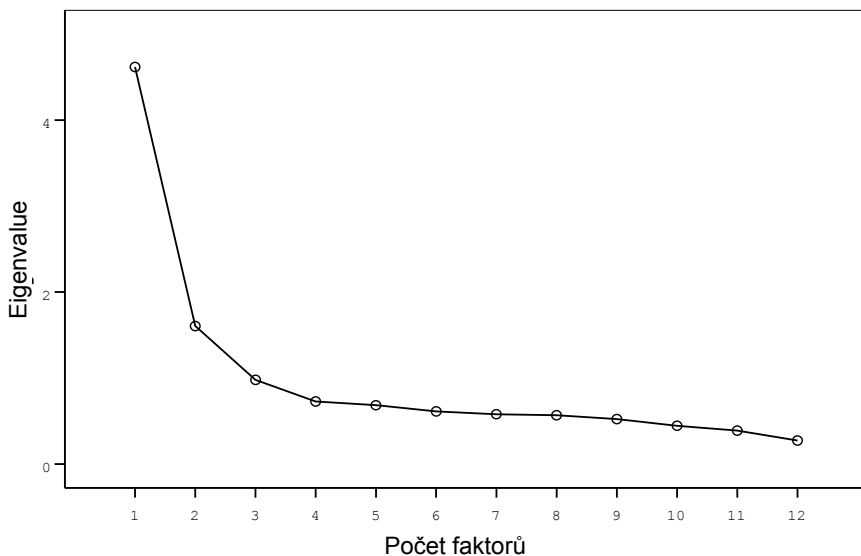
	a)	b)	c)	d)	e)	f)	g)	h)	i)	j)	k)	l)	m)
a) z jiné generace	1												
b) jiné národnosti	.260**	1											
c) jiné etnikum	.170**	.595**	1										
d) jiné sexuální orientace	.163**	.357**	.421**	1									
e) jiné povolání	.308**	.133**	.075*	.172**	1								
f) jiné TV pořady	.305**	.125**	.098**	.180**	.559**	1							
g) chudší lidé	.315**	.256**	.238**	.310**	.451**	.451**	1						
h) bohatší lidé	.256**	.169**	.154**	.178**	.368**	.441**	.398**	1					
i) odlišné trávení volného času	.317**	.112**	.108**	.117**	.407**	.547**	.387**	.490**	1				
j) jiným kulturním vkusem	.280**	.161**	.132**	.173**	.398**	.557**	.423**	.434**	.662**	1			
k) jiné noviny	.280**	.198**	.138**	.177**	.445**	.610**	.416**	.425**	.606**	.720**	1		
l) odlišný polit. názor	.295**	.185**	.182**	.198**	.389**	.517**	.416**	.410**	.495**	.591**	.632**	1	
m) z venkova/města	.366**	.208**	.172**	.144**	.296**	.359**	.375**	.324**	.338**	.342**	.334**	.386**	1
n) věřící/nevěřící	.302**	.237**	.182**	.110**	.247**	.328**	.343**	.291**	.310**	.297**	.335**	.335**	.433**

Zdroj: Naše společnost 04/2007 (CVVM).

Poznámka: Pearsonovy korelační koeficienty statisticky významné * p < 0,05 ** p < 0,01 (2-tailed).

Příloha 3.

Odlíšnosti mezi přáteli. Faktorová analýza. Scree plot

Zdroj: Naše společnost 04/2007 (CVVM).

Příloha 4.

Odlíšnosti mezi přáteli mezi polskými vysokoškoly. Faktorová analýza. Faktorové náboje z rotovaného řešení Varimax

	<i>okrajové skupiny</i>	Faktor <i>životní způsob</i>	<i>zájmy</i>	
jiná rasa	0,87	0,07	-0,05	
rozdílná národnost	0,81	-0,15	0,15	
odlišná sexuální orientace	0,61	0,16	0,32	
odlišná hudba	-0,06	0,79	0,11	
jiné noviny a časopisy	0,01	0,76	-0,03	
knihy jiných autorů	-0,15	0,73	0,23	
odlišné TV programy	0,20	0,51	0,04	
mnohem chudší	0,22	0,36	0,08	
druhého pohlaví	0,35	0,26	0,31	
odlišný životní styl	0,01	0,21	0,80	
z jiného okruhu než spolužáci ze střední školy	0,25	0,14	0,61	
starší lidé	0,08	-0,06	0,66	
Vysvětlená variance	celkem 51 %	17 %	19 %	15 %

Zdroj: Pajak [2006]

Poznámky: Vzorek z populace studentů Vysoké školy ekonomické na Varšavské univerzitě, věk 19–37 let. N = 118. Metoda rotace Varimax.

Příloha 5.

Baterie PSK použitá v české verzi ISSP 2007 Volný čas a sport

Do jaké míry pro Vás a Vaše přátele platí následující výroky. Do okruhu Vašich přátel patří lidé:

TAZATEL: OTÁZKA „DO OKRUHU VAŠICH PŘÁTEL“ BY SE MĚLA OPAKOVAT KAŽDÝCH PĚT POLOŽEK (TAZ: P ŘEDLOŽTE KARTU)

	Rozhodně nepatří /úbec žádní	Spíše nepatří /ojediněle	Částečně patří/ málo	Spíše patří/mnoho	Rozhodně patří/ skoro všichni	Neví
a) z jiné generace, než jste Vy	1	2	3	4	5	6
b) jiné národnosti, než jste Vy (nezahrnujte sem přátele ze Slovenska)	1	2	3	4	5	6
c) jiného etnika nebo rasy než jste Vy	1	2	3	4	5	6
d) s odlišnou sexuální orientací, než je Vaše	1	2	3	4	5	6
e) kteří jsou chudí, žijí ze sociálních dávek	1	2	3	4	5	6
f) kteří tráví svůj volný čas úplně jinak než ho trávíte Vy	1	2	3	4	5	6
g) kteří mají zcela odlišný politický názor než máte Vy	1	2	3	4	5	6
h) lidé žijící na venkově, žijete-li ve městě. Nebo naopak lidé žijící ve městě, žijete-li na venkově	1	2	3	4	5	6
i) lidé věřící, pokud Vy jste nevěřící. Nebo naopak lidé nevěřící, pokud Vy jste věřící	1	2	3	4	5	6
j) kteří podnikají, mají vlastní firmu	1	2	3	4	5	6
k) kteří pracují manuálně jako dělníci (např.: pracuje v továrně, profesionální řidič, pomocná síla, atd.)	1	2	3	4	5	6
l) kteří pracují jako kvalifikaní odborníci (např. manažeři, lékaři, právníci, vědci)	1	2	3	4	5	6

Zdroj: Naše společnost 04/2007 (CVVM).

Poznámka: zvýrazněny jsou otázky, které nejsou obsaženy ve verzi PSK baterie z výzkumu CVVM.